

TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM FÜTÜVVET-NÂMELER *

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ
Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Fütüvvet kelimesi; genç, yiğit, cömert gibi anlamlar taşıyan “fetâ” kelimesi ile aynı köktendir ve sözlükteki karşılığı gençlik, kahramanlık, cesaret ve cömertliktir. Zamanla fütüvvet hareketleri yayılmaya başlayınca her fütüvvet ehlinde olması gereken fedakârlık, diğerkâmlık, iyilik, yardım, insan severlik, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi özellikler fütüvvet kelimesinin anlamlarına dâhil olmuş, sekizinci yüzyıldan sonra tasavvufî bir terim olarak kullanılmasıyla, sûfler fütüvvet için özelliklerini belirtmeye yönelik tarifler yapmışlardır. Buna göre fütüvvet; dostların kusuruna bakmamak; ele geçen şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyenler için de şükretmek; kişinin düşmanının olmaması, yani herkesle iyi geçinmesi, herkesle barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayırım gözetmemesi; dilencinin veya yardım isteyenlerin geldiğini görünce kaçmamak; insanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunmak; başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatinden üstün tutmak, hataları görmezden gelmek, özür dilemeyi gerektiren davranışlardan sakınmak, sözünde durmak, kendini başkalarından üstün görmemek ve insanın görüldüğü gibi olması veya olduğu gibi görünmesi tarzında tarifler yapmışlardır. Neticede fütüvvet terimi kısaca güzel ahlâk, terbiye ve nezaket ile aynı anlamları karşılamaya başlamıştır. (Uludağ 1996, 13: 259-260; Gölpınarlı 1949-1950, XI: 6-11; Çağatay 1989, 158; Demirci 1996, 44-47; Torun 1996, 163-169; Torun 1998, 66-70)

Fütüvvet-nâme ise; fütüvvet ve ahî teşkilâtları geliştikçe, fütüvvet kavramını konu edinen ve bu kurumların meslekî yönetmeliği niteliğinde kaleme alınmış eserlere verilen genel bir addır. (Ocak 1996: 13, 264) Aynı zamanda fütüvvet-nâme; edebiyatta ahlâkî eserlerin bir kolu ve edebî bir türdür. (Levend 1964: 234, 96-97) Tarih içinde fütüvvet-nâmelerin seyri incelenince, bu türün kendi içinde üç gruba

* *Konya Postası* 18 Ekim 2001 – Akademik Sayfalar Y. 3, C. 3, Fasikül 40, S. 173, s. 321-323.

ayrıldığıını söylemek mümkündür; tasavvufî mahiyette olanlar, fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvet-nâmeler ve ahî loncalarına mahsus fütüvvet-nâmeler. Son gruptaki fütüvvet-nâmeler ahîlik kurumlarının âdâbını konu edinen, yönetmelik tarzında meslekî eserler olmakla birlikte; fütüvvetin temeli tasavvufa dayandırıldığı için, her üç grup da dinî, tasavvufî ve ahlâkî anlayışı konu edinen, kaynak ve muhtevası ortak mahiyette olan eserlerdir. (Ocak 1996: 13, 264-265)

Arapça ve Farsça birçok fütüvvet-nâmenin varlığı bilinirken, bu türün tespit edilebilen ilk Türkçe örneği Yahyâ bin Halîl bin Çoban el-Burgazî'nin tahminen XIII. yüzyılda kaleme aldığı eserdir.

Manzum Fütüvvet-nâmeler:

Türk Edebiyatında fütüvvet-nâme türünde üç müstakil ve manzum eserin varlığı bilinmektedir.

1. Şeyh Eşref bin Ahmed, Fütüvvet-nâme

“Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün” vezniyle kaleme alınmış 444 beyitlik bir mesnevîdir. XIV. yüzyılın son yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısı civarında telif edildiği sanılmaktadır. (Bilgin, 1992, IV-VIII) Şair; gafleti bırakmak, iyiliğe yönelmek şeklindeki nasihatlerden sonra, aklıyla nefsi arasındaki münakaşayı anlatarak konuya girer. Akli nefsin arzularını bırakıp Hak yoluna gitmek gerektiğini belirtir. Nefsi ise “Sen Bâyezid değilsin, güneşi eline almak mümkün müdür?” diyerek itiraz eder. Akli: “Bâyezid'e bu yüceliği nasip eden Allah'tır, neden bana da nasip olmasın?” der. Nefsi; “Bu iş çok zordur. Eşini dostunu kaybeder, çok zahmet çekersin, hem sonunda isteğinin olup olmayacağı da belli değil.” der. Akli: “Hakk'a dost olmayana başkalarının dostluğu fayda etmez.” diye karşılık verir, nefsi: “Çoluğun çocuğun, dostların tahammül edemezler, dünya sana dar olur” derse de, akli: “Dünya fanidir, çabuk geçer; fani olanı bırakıp baki olana yönelmeli” der ve nefsin öğütlerinden fayda gelmeyeceğini anlayarak tartışmayı keser, sıkıntısını gidermek için dolaşmaya çıkar. Yolda yüzü nurlu, edep sahibi ve güzel ahlâklı olduğu her hâlden anlaşılan bir adama rastlar. Selam verir. Gönlündeki soruların cevabını ondan öğrenmek ister ve er nedir, erin sözü, işi nasıl olur gibi sorular sorar. Karşısındaki kişi “Sormak önemli bir iştir, sorduğunla amel edebilir misin” deyince, soru sorma âdâbı hakkında bilgi ister. Bilge kişi, her sorunun insana faydası olmadığını, nasıl ki hastanın sağlıklı insana mahsus

yemeği yiyince öleceği, sağlam insanın da hasta yemeğiyle dert sahibi olacağını, bu yüzden soru sorarken insanın asıl maksadını iyi bilmesi, ancak kendisi için gerekli olanı sorması tavsiyesinden sonra “er nasıl olur” konusunda bilgi vermeye başlar. Buna göre; erlik giyimle kuşamla olmaz. Er her şeyden önce dürüst olmalı, her hâline edep hâkim olmalı, oturup kalkarken alışveriş yaparken bütün davranışlarıyla güzel ahlâkı sergilemelidir. Gurur, kibirden uzak olup alçak gönüllü olmayı âdet edinmelidir. Şair burada bir benzetme yapar, güneş ışığı her yere düşer. Kıymetli bir la’l taşı sandıkta gizlenirse güneşten mahrum olur ama değersiz bir bez parçası açıktaysa güneşin nurundan faydalanır. Güneşin nurundan faydalanmak isteyen kendisini kibir sandığına hapsedmemelidir. Yine er olan daima kendi hâline bakmalı başkalarını ayıplamamalıdır. Erlik sarık, sakal, derviş hırkası, cübbe veya kemerle de olmaz. Önemli olan takva elbisesini giymek, iki yüzlü olmamak, gönülde samimiyete sahip olmaktır:

Bil ki dîn İslâm durur sakal değil
Böyle bildirdi bize ol Hak Resûl

Çünkü ihlâs doldu bu gönlün ili
Sakal olsa olmasa buldun yolu

Şeyh Eşref bin Ahmed, dış görünüşün değersiz olduğu, asıl güzelliğin insanın iç dünyasında olması gerektiği üzerinde özellikle durur. Er olmak isteyenlerin öncelikle iç fethini yapması esastır. İşte bu fütüvvet ruhu, Osmanlı Devletini yükselişe götüren önemli faktörlerden birisi olmuş, toplumdaki fertlerin iç dünyalarındaki arınma ve fethin tabî bir sonucu olarak dış fetihler başlamış, üç kıtaya yayılan cihan devleti olma yolu açılmıştır.

Fütüvvet-nâme’nin devamında şu öğütler yer alır: Erin sözü sohbetiyle gönüller mamur olur, her sözü nasihatle doludur ama bu öğütlere öncelikle kendisi uyar. Kendisi için ne dilerse başkaları için de aynı şeyleri ister. Bu konudaki tavsiyesi Yunus Emre’nin; “Sen sana ne sanırsan ayruğa da onu san” mısraıyla paraleldir:

Her ne sansan nefsine san yoldaşa
Şefkat oldur cümle halka ey paşa

Her neyi kim sana hoş gelmez
Kılma kimseye ki yıkarsın dîni

İlim tahsil etmenin ve ilmiyle amel etmenin önemini de dile getiren şair, bu hususa uymayanları tenkit eder:

Ger kitâblar okusan damlar dolu
Er katında yolda bitmiş bir çalı

Ger cihanda olasın şeyh-i cihan
Er katında değmeyesin bir soğan

Eser, Orhan Bilgin tarafından yayımlanmıştır. (Bilgin 1992)

2. Fütûh-nâme

Müellifi tespit edilemeyen eserin adı fütüvvet-nâme olmamakla birlikte, muhtevası ve yer yer ahî, birâder, er hitaplarının olması fütüvvet-nâme türünde olduğunu belirtir mahiyettedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde olan eseri ilim âlemine Nuran Altuner tanıtmıştır. (Altuner 1999)

Geleneksel tertipte tevhid, na't, dört halife övgüsü ile başlayan mesnevî tasavvuf ahlâkına dair nasihatler ihtiva eden kırk makamdan oluşur. Her makam bir konuya ayrılmıştır. Eserde yer alan konular: Tövbe, inâbet (tövbe ile Hak yoluna dönme, bir mürşide bağlanma), teslîm (her işinde Hakk'a ve hakikate teslim olma), ilim (Hz. Ali'nin ilmine mazhar olma), hilm (herkese hoşgörü ve sevgiyle yaklaşmak, öfkeden sakınmak), tevâzu, irâde, tevekkül, mücâhede (nefisle savaş), ibâdetin önemi, dünyayı terk, şükür, sükut, sabır, zikir, nefse muhalefet, Hakk'a uymak, rıza, himmet, sehâvet (cömertlerin cennetlik olduğuna dair hadislerle), zühd (dünyaya ait nefsanî isteklerden uzak durmak), vera' (haramdan kaçmak), takvâ, ihlâs, sıdk, havf (Allah'tan korkmak), recâ (Allah'tan ümidini kesmemek), fenâ, bekâ, tecrîd, tefrîd, marifet, muhabbet, kurbet üns ve müşâhede. Bu başlıklardan da anlaşıldığı gibi eserin tamamı tasavvufî ahlâka dairdir.

3. Esrâr Dede, Fütüvvet-nâme

“Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün” vezniyle kaleme alınmış, 176 beyitten oluşan bir mesnevîdir. 1211/1796’da yazılmıştır. Hamdele, salvele, dört halifenin ve ashab-ı kiramın övgüsünden sonra fütüvveti tarif etmek için bu eseri kaleme aldığını belirterek asıl konuya girer.

Evvelidir kerâmetin ahlâk
Cümlemize nasîb ede Hallâk

Dinle ahlâkdan biraz tabîr
Ta fütüvvet ola sana tefsîr

Mısralarıyla fütüvvetin ahlâkî esaslarından söz edeceğini belirtir ve “her şeyin başı ahlâktır” anlayışıyla, fütüvvete giden yolun güzel ahlâktan geçtiğini bildirir. Sonra mürüvvet kavramı üzerinde durur. İnsanlık, mertlik, cömertlik, iyilik severlik anlamlarına gelen mürüvvet fütüvvetten bir önceki basamaktır. Zira ona göre mürüvvet kendini düşünen akıllı insanların tercihi, fütüvvet ise önce başkalarını düşünen, başkasını kendisine tercih edenlerin yoludur. Şair mürüvvete dair bazı tavsiyelerden sonra bir hikâye anlatmaya başlar. Şeyh Feridüddin Attar bir gün hamama gider. Kendisine çok çalışkan, gayretli bir tellak hizmet eder. Attar’ı keselerken “Ey bilge pirim mürüvvet ne demektir” diye sorar. Attar, cevabında”Sen keseledikçe vücudumdan çıkan kiri bana gösterme. Bu ayıbımı gizlemen senin için mürüvvettir” der. Sonra da mürüvveti takip etmesi gereken ahlâkî özellikleri bir bir sayar. Daima doğru olmak, her işte dürüst olmaya gayret etmek, kötülüğü terk etmek, herkese iyilik etmek, her işinde nefsinin yenmek, iyiler zümresinden olmak için çaba göstermek, riyakârlıktan kaçınmak, başkalarının kusurlarını gizlemek, suçlarını affetmek, her insanı eşitlik nazarıyla görmek gibi öğütler verir.

Hoşça bak zâtına ey dost
Deme ba’zına mağz ba’zına post

Halka kendin gibi sanırlar san
Sana derdin yanana sen dahi yan

Sana kemlik edene iyilik kıl
Demem ey yâr kem sözü sana bil

Kim ki senden kese muhabbetini
Her dem onunla eyle sohbetini

Kendini gör karıncadan ahkar
Tâ ayârın iyi ola çün zer

Diler isen ki arta mikdârın
Kimseyi görme lâyıık âzârın

Ekmeğini sakınma ellerden
Hoş duâ al hemîşe dillerden

Yüzüne herkesin ne söyliyessin
Gaybetine dahi onu diyessin

Kalbinden kini söküp atmak, kibri bırakıp alçak gönüllü olmak, sır saklamak, kıskançlıktan kaçınmak, sözünde durmak, adaleti korumak, az konuşmak, kanaatkâr olmak gibi nasihatlerle fütüvvet-nâme devam eder. Bu arada günümüzde de geçerli olan insanların herkesin önünde takdir edip, yalnızken tenkit etme anlayışının bir benzerini öğütler. Nasihat de tesir edebilmesi için gizli verilmelidir:

Ki nasîhat nihânî olsa şehâ
Ede te'sîr onun derûnuna tâ

Mesnevî Hz. Ali'nin fütüvvet anlayışını konu edinen beyitlerle sona erer. Bu bölümde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye ona kötülük yapanlara tavrının nasıl olacağını sorduğunu, Hz. Ali'nin de "Ben Peygamberin yolunu tutar, bana kötülük edene iyilik ederim" dediğini nakleder:

Ol ki bed idi ondan ol geldi
Nîk oldur ki iyilik kıldı

Esrar Dede'nin eseri fütüvvetin ahlâkî prensipleri konusunda yazılmış bir eserdir. Mesnevî Hasan Kasır tarafından yayımlanmıştır. (Kasır 1993)

Neticede Eski Türk Edebiyatında kaleme alınmış manzum fütüvvet-nâmelerde ortak bir yön olarak hepsinin de ahlâkî konuları dile getiren, kaynakları itibariyle de dinî ve tasavvufî eserler olduğunu söylemek mümkündür. Manzum fütüvvet-nâmelerde iktisadî veya meslekî hususlar yer almamış, ortak gayeleri güzel ahlâklı, kendisiyle ve toplumla barışık, dünya ve âhiret dengesini kurmuş mükemmel insan olmanın yollarını, dolayısıyla fütüvvetin ana ilkelerini öğretmek olmuştur.

Kaynaklar

- Altuner, Nuran (1999), “Manzum Bir Fütühnâme”, *II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 23-37.
- Anadol, Cemal 1991, Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, Ankara, 94-95.
- Bilgin, Orhan (1992), Şeyh Eşref b. Ahmed , Fütüvvet-nâme, İstanbul.
- Demirci, Mehmet 1996, “Ahilikteki Fütüvvet Ahlâkı”, *I. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, [Ankara], 44-47.
- Çağatay, Neşet 1989, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara, 158.
- Çağatay, Neşet 1990, Ahilik Nedir, Ankara, 66-67.
- Gölpınarlı, Abdülbaki 1949-1950, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI:6-11 (Ayrıbasım).
- Kasır, Hasan (1993), “Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede'nin Fütüvvet-nâmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 107-130.
- Levend, Ağâh Sırrı (1964), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 234,89-115.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996), “Fütüvvet-Tarih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13: 261-263.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996), “Fütüvvetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13: 264-265.
- Torun, Ali 1996, “Muhtevaları ve Kaynakları İtibariyle Fütüvvetnâmeler”, *I. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, [Ankara], 163-169.
- Torun, Ali 1998, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler, Ankara, 66-70.
- Uludağ, Süleyman (1996), “Fütüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13: 259-261.